

Карповець Максим

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ МІСТА ЯК СВІТУ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

У статті теоретично осмислюється людське буття у світі міста з філософсько-антропологічного погляду. Пропонуються дві методології для оцінки міста як світу людського буття: феноменологічний та постструктуралістській. Робиться висновок, що використання вищезазначених методологій відкриває особливу стратегію інтерпретації та розуміння внутрішньої і зовнішньої реальності міста як світу людського буття.

Ключеві слова: антропологія, світ міста, людське буття, феномени, штучні структури.

Карповець М. Философско-антропологическое осмысление города как мира человеческого бытия

В статье теоретически осмысливается человеческое бытие в мире города с позиции философской антропологии. Предлагается две методологии для оценки города как мира человеческого бытия: феноменологический и постструктуралистский. Заключение состоит в том, что использование предыдущих методологий открывает особенную стратегию интерпретации и понимания внутренней и внешней реальности города как мира человеческого бытия.

Ключевые слова: антропология, мир города, человеческое бытие, феномены, искусственные структуры.

Karpovets M. Philosophical-anthropological understanding of a city as a world of human existence

This article is an attempt of understanding the human being in city world from the view of philosophical anthropology. There are two methodology of analysis city as world of human being. The conclusion is using these methodologies opens special strategy of interpretation and understanding the outside and inside of human being in the city world.

Key words: anthropology, city world, human being, phenomena, artificial structures.

В сучасній урбаністиці все більше з'являється досліджень, які фокусують свою увагу на антропологічному контексті міста. Річард Сеннет нагадує, що «(...) дослідження міста існують всього біля століття. Вони розпочались у соціології та географії, потім поширились на економіку, політичну науку і – пізніше – антропологію» [12, 95]. Справді, «одні інтерпретують образи, форми, артефакти. Інші вивчають буденні практики, ритуали, динаміку колективних уявлень жителів міста» [3, 10]. Постають питання не тільки про особливості та форми існування людини у великому місті, а також звертається увага на сенс та цінність такого існування з філософського погляду. Проте складається враження, що в еволюції урбаністичного дискурсу, починаючи від Чиказької та Берлінської шкіл і закінчуючи сучасними постструктуралістськими напрямками до розуміння міста (наприклад, трактування міста Мішелем де Серто як «сукупності мовних репрезентацій» [16, 24]), досі не відбулось зміни в осмисленні міста із філософсько-антропологічної позиції, яка передбачала б вивчення міста як світу *людського* буття у *ціннісно-смысловій єдності* і тому включала декілька підходів до осмислення людини міста. Проблема в тому, що місто із філософського погляду постає як якісно інакше місто, аніж, наприклад, із позиції соціології міста чи історії культури. В невеликій кількості презентовані бачення міста як онтологічного проекту людського суб'єкта, де онтологія міста передбачає розуміння та інтерпретація міста як світу у своїй часовій та просторовій єдності, оскільки «для нас важить якраз усвідомлення смислу буття світу» [10, 13] і, відповідно, смислу буття людини в місті.

Тому ця стаття є спробою теоретичного окреслення і маркування способів осмислення міста як світу людського буття із філософсько-антропологічної парадигми, яка передбачає можливість зрозуміти людську природу через штучну природу міста. У статті розглядатиметься перспектива осмислення міста як світу буття із феноменологічної та постструктуралістської методологій.

Виникнення міста в соціокультурній перспективі є особливою подією в бутті людини. Мова йде не лише про виникнення якісно нової економіки, соціальної спільноти чи політичного об'єднання у фізично-математичному просторі, а про виникнення якісно нової картини світу в культурному топосі, або виникнення міста як штучного світу людського буття. Місто – це

не лише «соціально-історичний проект та критичний момент в розвитку економічної раціональності та капіталізму» [18, 112], а також колективна спроба творення і репрезентації людського буття у часі та просторі культури. У зв'язку з цим, світ міста першочергово пов'язаний зі «штучним світом культури» (за визначенням А. Гелена), а тому вимагає особливого наукового підходу (часто міждисциплінарного) до вирішення та осмислення його сутності. Починаючи із початку ХХ ст., яке може бути названим як століття урбанізації, світ міста постає у своїй мінливості, динамічності та процесуальності, і в цьому його винятковість як культурної реальності (кожне місто по-своєму виняткове), так і людської реальності (кожне людське буття в місті виняткове).

Проблема світу із філософської перспективи постає як постійна запитувальність про буття людиною. Філософсько-антропологічне осмислення світу людського буття в місті може включати в себе як феноменологічний підхід, так і постструктуралістський. Зрозуміло, що це не єдині методології для осмислення людського буття в місті, проте обмежимось лише ними і розглянемо їх детальніше.

Поява міста і разом з тим його світу можуть розглядатись як особливе переживання людиною свого місця в світі. За М. Хайдегером, «бути людиною означає бути у світі» [4], при тому реалізуючи і об'єктивуючи потенційні можливості буття в смисли, які гарантують визначеність та цілісність конкретної людини, колективу чи соціальної спільноти. Виходячи із феноменологічної традиції, можна поставити питання навпаки: чи можна розуміти світ міста не як дану зовнішню реальність, а як задану *можливість* такої реальності? Тоді винятковість світу переноситься не із об'єктивної реальності «речей-в-собі» та культурних артефактів, а на внутрішню суб'єктивну реальність. Так, за Мерло-Понті «світ – це те, що я приймаю, але його абсолютна близькість, з того моменту, коли її намагаються розглянути і виразити, стає також незбагненою, непоправною відстанню» [10, 14]. Ця позиція протилежна від концептів ранньої урбаністики, особливо Георга Зіммеля, який вважав, що «місто складає враження незалежності від реальності, наче він виник за власною волею і незалежний від суб'єкта, який його сприймає» [17, 367]. Із такої позиції місто є не тільки застиглим соціальним конструктом реальності, а динамічною структурою, яка включає в себе різні реальності, а тому різні досвіди та бачен-

ня цих реальностей. Так, «в феноменальності життєдіяльності міста можна знайти емпіричні характеристики та ситуації, які відповідають будь-яким професійно-предметним ідеалізаціям. Ніщо не протидіє формальній онтологізації і натуралізації; не виникають ситуації парадоксу та протиріччя у відношенні різного виду знання до одного об'єкту» [14]. У цьому ж дусі Зігмунд Бауман визначає місто як «місце, де зустрічаються незнайомці, які перебувають близько один до одного, і де вони взаємодіють один із одним протягом тривалого часу, водночас залишаючись незнайомцями» [1, 26]. Сукупність різноманітних ситуацій та конфліктів між людьми у місті утворюють його динаміку та ритм, які не притаманні немістам чи типам населенням, які ні економічно, ні соціокультурно не відповідають загальному паттерну міста. Тому феноменологічний підхід передбачає конструювання не тільки моделі сукупності досвідів, а й водночас смислового позначення самого концепту міста, який спрямовує траєкторію розуміння людських практик у місті.

Вже наприкінці ХХ ст. відбувається переосмислення поглядів на світ міста як Берлінської і Чиказької шкіл, так і авторитетних концептів «репрезентативних просторів» Анрі Лефевра та «просторових історій» Мішеля де Серто [3, 30]. Так, Г. Агамбен розуміє соціальний світ «не як певну раз і назавжди встановлену даність, але як той, що потерпає від серії нескінченних змін» [15, 19]. Схоже визначення буття суб'єкта в світі мав на увазі Едмунд Гуссерль у статті про феноменологію: «в нерелективній свідомості ми «направлені» на об'єкти, ми «інтендуємо» їх; і рефлексія відкриває це як іманентний процес, характерний для всякого переживання, хоч і в різноманітній формі» [5, 15]. Подібного бачення дотримувались представники вітчизняної, так званої Київської школи кінця ХХ ст., які певним чином намагались переосмислити феноменологічну традицію розуміння людини в світі. Проте бачення представників Київської школи зосереджене на світі як *заданості* людського буття. Тому в цьому дусі цілком доцільно говорити про *спосіб* людського буття у місті, який дозволяє осмислити людину в місті як суб'єкта, що розкриває себе (в контексті цінностей, норм, традиції тощо) в часі та просторі міста, і водночас такого, що окреслює принципово *іншу* людську реальність у місті. Крім того, можна припустити, що спосіб буття у світі міста як *заданості* дозволяє осмислити людину як ту, що *відриває* себе як людину. Повертаючись

до хайдеггерівського концепту, можна припустити, що бути людиною у світі міста означає *відкрити в собі* людину. Проте важливо з'ясувати, що значить відкрити у собі людське в місті і яким чином об'єкт сприяє цьому? Чи завжди людина спроможна повністю розкрити себе в місті і чи взагалі це можливо?

Визначальним для осмислення світу міста є феноменологія тілесності, яку по-своєму окреслив Едмунд Гуссерль і особливого розвинув Моріс Мерло-Понті в так званій «феноменології плоти». Не деталізуючи феноменологічні концепти тіла Гуссерля і Мерло-Понті, зазначимо лише те, що тіло людини в міста виступає особливим індикатором культурної дійсності, яка зі свого боку так само реагує і по-своєму конструює людську тілесність. Тіло в такому випадку стає «як джерело і можливість великої кількості реєстрів досвіду» [3, 47], з одного боку, а з іншого – тіло не втрачає свого власного контуру, який є «певною межею, яку звичайні просторові відношення не перетинають» [11, 137]. Тіло в місті слугує носієм власного досвіду світу, який (досвід) дозволяє вибудовувати і артикулювати світ міста відповідно до валасної тілесності. Так, «відношення між речами і моїм тілом на диво незвичайне: саме завдяки йому я інколи залишаюся у стані видимості, а інколи доходжу до самих речей» [10, 14]. Доступ до «самих речей» є доказом особливого відношення людського і міського, яке легітимізується в людське світобачення, що включає в себе як емпіричний досвід суб'єкта, так і його концептуалізацію у межах світу міста. Під концептуалізацією в місті мається на увазі як соціалізація суб'єкта в місті, так і сукупність легітимних культурних практик у місті, які внаслідок ритуалізації переростають у традицію урбаністичної культури.

У філософській антропології Арнольда Гелена вивчення тілесності передбачає «два відношення: дослідження життєвих рухів людини, причетної до якихось ситуацій, особливо міміки, жестикуляції і мови (...), а потім і певних сполучень ознак тілесної будови із внутрішньою схильністю» [6, 153]. Із філософсько-антропологічного погляду важливо з'ясувати яким чином вибудовуються, репрезентуються і концептуалізуються контури тіла у світі міста. Це необхідно тому, оскільки саме тіло в місті представляє людину і слугує особливим контекстом для ідентифікації людини із різних філософських перспектив: онтологічної, гносеологічної, метафізичної тощо.

Про маркування простору міста людським тілом згадує Мішель де Серто: «Все починається із кроків. Їх чисельність не складається в чіткі ряди. Вони не піддаються статистиці – у кожного свій голос, кожен відчувається і спрямовується в рух по-своєму. Їх галаслива маса – колекція незліченних індивідуальностей. Завдяки крокам точки дотикаються і простори набувають плоті. В сутності, рух пішоходів утворює одну із тих «реальних систем», із яких складається місто» [7, 28]. Крім того, важливо дізнатись чим є тіло у часі та просторі міста, а також яким чином людське тіло задає дистанцію між внутрішнім світоглядом людини і зовнішнім світом речей і смислів міста.

Таким чином, феноменологічний підхід може включати в себе два розуміння світу: як даності (об'єктивної реальності феноменів), так і заданості (потенційної можливості реальності речей) людського буття. Умовно кажучи, об'єктом філософсько-антропологічного аналізу із феноменологічної позиції виступає *явлення* людського буття як особливої події в світі міста і осмислення його як такого, яке відбувається у феноменологічній даності та заданості світу міста.

Із постструктуралістського погляду, не втрачаючи філософсько-антропологічного орієнтування в цілому, місто і його середовище являють собою гетерогенну та багаторівневу структурно-організовану систему, в центрі якої є людське буття у всій своїй проблематичності та варіативності. Ні «смерть суб'єкта» Мішеля Фуко, ні «тотальність симулякрів» Жіля Дельоза, ні «деконструкція текстуальної реальності» Жака Дерріди не знімають проблему людини і людського у світі та й самого світу в цілому. Крім того, представники постструктуралізму наголошують на *переосмисленні* людини в сучасному світі, а не на забутті людини як такої, і вибудовують власні теоретичні концепти для цього. Яким же чином постструктуралістська методологія може допомогти в осмисленні людського буття у світі міста? Чи доцільна вона для інтерпретації міста як світу буття із філософсько-антропологічного бачення?

Відомий представник візуальної антропології Кевін Лінч вважає, що «місто можна читати як текст, і структура його наближується певною мірою до художнього твору. Це стає можливим завдяки добре зчитувальним – видимих, помітних, пізнаваних – об'єктам, які здатні викликати потужний образ у свідомості будь-якого спостерігача» [9, 22]. Перефразовуючи думку Лінча,

можна допустити, що структура художнього твору наближується в якомусь сенсі до світу міста. Тому аналізуючи урбаністичний художній текст, або художній текст, який так чи інакше репрезентує урбаністичний дискурс, при використанні методології постструктуралістів ми наближуємось до осмислення світу міста як особливої людської реальності. Проте потрібно пам'ятати, що маючи на меті філософсько-антропологічний ракурс дослідження, ми повинні фокусувати увагу на проявленні і виявленні внутрішніх структур *людського буття*, які або не помічаються (людські буденні практики в місті), або приховані культурою (несвідомий пласт буття людини в місті, як от психічні переживання людини міста). Особливо важливим є внутрішня структура буденності, яка особливо важлива в осмисленні урбаністичного ландшафту. Едмунд Гуссерль означив її як життєвий світ, тобто «світ нашого буденного досвіду, не обтяженого жодними науковими знаннями» [5, 15]. Саме з цим світом ми постійно маємо справу в місті і він формує наш досвід діалогу зі світом. Німецький феноменолог Бернхард Вальденфельс розуміє буденність як «місце обміну і сам обмін думками» [2, 48], що може розцінюватись не тільки як словесний обмін, або, перефразовуючи Ролана Барта, обмін різними означаючими, але й обмін на рівні дискурсивних практик культури, що включає «видимий і невидимий і несвідомий, явлений і не явлений, звичний і незвичний» [3, 17] обмін знаннями в контексті міської буденності між людьми.

Місто виступає як результат територіального маркування і смислового позначення людиною свого власного світу, тому спосіб буття в місті може бути представленим як *переживання* буденності. Проте буденність у місті не є одною для всіх мешканців, доцільно говорити про сукупність різних, часто протилежних буденностей. Анрі Лефевр наголошував не тільки на неоднозначності буденності в місті, а також на неоднозначності образу міста, який формується внаслідок зіткнення різноманітних буденних практик у місті: «Наївно вважати, що основний образ міста подібний на той, який сформувався у свідомості перехожих. Блукати в сучасному місті, занурившись у «думки самотнього пішохода», приємно, але не більш того, оскільки таке заняття швидко набридає, якщо воно не об'єднується із іншими інтересами і виявами зацікавлення. Для більшості людей образ міста обмежується банальностями, які стосуються

великих магазинів, місць, які вони відвідують або яких уникають. Неоднозначність та складність міської реальності зводиться до однієї схеми» [8, 142]. Лефевр відкриває важливий спосіб для розуміння внутрішнього сенсу міста, який пов'язаний із блуканням. Особливо детально про блукання, або фланерування містом, писав у свій час Вальтер Бенямін, представник Франкфуртської школи.

Завданням постструктуралістської методології є спроба розуміння світу міста як такого способу людського буття, яке твориться і оформлюється культурою як текст, а тому може бути осмисленим як реальність тексту (або текстуальна реальність) із видимими і невидимими структурами. Постійне наголошування на зовнішньому і внутрішньому досвіді людини в місті не є випадковим і по-своєму очевидним. Мерло Понті вважав, що «свідомість починає бути тільки тоді, коли визначає об'єкт, і навіть фантоми «внутрішнього досвіду» можливі лише у співвідношенні із зовнішнім досвідом» [11, 55]. Звичайно, поділ на зовнішній та внутрішній досвід людського буття в місті є певною мірою відносним і штучним. Проте таке розуміння полегшує науковий підхід в осмисленні людини в світі міста і дозволяє «зафіксувати» її у фрагментарності і постійній мінливості штучних структур урбаністичного пейзажу.

Постструктуралістська методологія передбачає також розуміння міста не тільки як тексту, при тому різного характеру (документа, наказу, художнього роману, памфлету, напису на листівці, карти), а й елементу тексту і навіть його ідеї. Так, С. А. Смірнов зазначає: «місто – це окреслена культурна ідея, при чому онтологічна, рамкова, яка констатує все інше. Вона кладеться в основу всякого проектування як вихідний, граничний замисел, ідеал» [13]. Цікаво, що при розумінні міста як тексту людина в його структурі автоматично концептуалізується у три взаємозалежні функціональні площини: автора, читача і персонажа. Так само по-різному «онтологічно вибудовуються» їх ролі в місті. Така стратегія є допустимою для осмислення складної динаміки життя людини міста, особливо в таких сучасних урбаністичних системах, як мегаполіси. Проте допускаючи текстуальність людського буття, особливо у випадку художнього тексту, ми допускаємо грайливий характер такого буття, тобто буття людини в тексті міста не відбувається раз і назавжди, а програється в нескінченній кількості разів.

Таким чином, місто виступає як результат територіального маркування і смислового позначення людиною свого власного світу. Філософсько-антропологічна інтерпретація людського буття в місті може включати різні філософські і не тільки підходи. Проте в цьому дослідженні важливими є феноменологічний та постструктуралістський підходи, які допоможуть осмислити складну діалектику внутрішньої і зовнішньої реальності людського буття в світі міста, прояснення явленого і неявленого в місті, розуміння місця тілесності в урбаністичному ландшафті. Філософсько-антропологічна позиція дослідження фокусується винятково на людському бутті в світі міста як ціннісно-смислової єдності і вимагає особливої інтелектуальної рефлексії в осмисленні людської природи в штучному світі міста.

Філософсько-антропологічне осмислення міста як світу буття може залучати аналіз міської культури із позиції провідних представників філософської антропології (теорія цінностей Макса Шелера, феноменологія плоті Моріса Мерло-Понті, турботи про себе Мішеля Фуко) і приймати різні перспективи інтерпретації одного і того ж об'єкта. Саме така множинність розумінь міста дозволяє об'єднати в певну філософську цілісність складну динаміку і структуру світу міста.

Література:

1. Бауман З. Город страхов, город надежд // Логос. – 2008. – № 3. – С. 24–53.
2. Вальденфельс Б. Повседневность как плавильный тигль рациональности // Социологос. – Вып. 1: Общество и сферы смысла / Сост. В. В. Винокуров, А. Ф. Филиппов. – М.: Прогресс, 1991. – С. 39–50.
3. Визуальная антропология: городские карты памяти. – М.: ООО «Вариант», ЦСПГИ, 2009. – 312 с.
4. Гайдегер М. Будувати, проживати, мислити // Independent cultural journal «І». – 1989. – № 1. – <http://www.ji.lviv.ua/n1texts/heid2> (05.01.09).
5. Гуссерль Э. Феноменология // Логос. – 1991. – № 1 – С. 12–21.
6. Гелен А. О систематике антропологии // Проблема человека в западной философии: Переводы. – М.: Прогресс, 1988. – С. 151–201.
7. Де Серто М. По городу пешком // Социологическое обозрение. – 2008. – № 2 (Том 7). – С. 24–38.
8. Лефевр А. Другие Парижи // Логос. – 2008. – № 3. – С. 141–147.
9. Линч К. Образ города. – М.: Стройиздат, 1982. – 328 с.
10. Мерло-Понті М. Видиме і невидиме: з робочими нотатками. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 268 с.

11. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия. – СПб.: «Ювента», «Наука», 1999. – 606 с.
12. Сеннет Р. Капитализм в большом городе: глобализация, гибкость и безразличие // Логос – 2008. – № 3 (66). – С. 95–107.
13. Смирнов С.А. Антропология города или о судьбах философии урбанизма в России. <http://www.antropolog.ru/doc/persons/smirnov/smirnovgorod> (22.06.09).
14. Щедровицкий П. Философия развития и проблема города <http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/evolution/formula/philosophy/> (11.12.09).
15. Agamben G. *The Coming Community*. Minneapolis: University of Minesota Press, 1993. – 120 p.
16. De Certeau M. *The Practice of Everyday Life*. – Berkley, CA: University of California Press, 1984. – 406 p.
17. Tanner Tony. *Venice Desired*. Harvard: Harvard University Press, 1992. – P. 366–368. Німецький текст: *Simmel G. Zur Philosophie der Kunst*.
18. Zubaida Sami. Max Weber's The City and the Islamic City // *Max Weber Studie*. – УК, 2006. – № 6.1. – P. 111–118.